

NOVOROĐENA DRŽAVA U POTRAZI ZA POVIJEŠĆU (I POVJESNIČARIMA)

Stefano Petrungraro

Sažetak: Tema ovog članka je jedna pauza. U modernoj povijesti jugoslavenskih zemalja dogodilo se samo jednom da udžbenici za najnoviju nacionalnu povijest nisu postojali i to između 1945. i prve polovice 50-ih godina. Članak govori o toj tišini, o tome što se napisalo a što nije te o konačnom prekidu te tišine. Riječ je o zanimljivom i nikako jednostavnom odnosu između posebne grupe intelektualaca, tj. povjesničara, i vlasti tih godina.

Ključne riječi: historiografija, suvremena povijest, Jugoslavija, marksizam

“**T**ko sam, odakle dolazim i kuda idem?” Ovo su egzistencijalna pitanja koja si svaki pojedinac postavlja u toku svog odrastanja. Isto se dešava s državama. I one imaju potrebu za nekim ciljem (“kuda idem?”), koji je u slučaju jugoslavenske federacije bio ne samo državne, nego i radikalno političke i socijalne naravi. Cilj je bio osnivanje države, ali prije svega novog društva, koje bi trebalo biti jugoslavensko i također socijalističko. To društvo, kao svako biće, trebalo je neki identitet (“tko sam?”) i neku povijest (“odakle dolazim?”). Na ovo zadnje pitanje trebali su dati odgovor prije svega oni čiji je bio zanat da se bave s prošlošću.

Ali kako svatko od nas zna već samo iz svog iskustva, odgovoriti na ona tri pitanja nije nimalo lako. A nije ni bilo u vrlo mladoj socijalističkoj Jugoslaviji. Novorođenče, kao sva čeda, na početku nije znao govoriti – čedo je na latinskom *in-fans*, upravo “on koji ne zna govoriti”. Hoću reći da ako je socijalistička Jugoslavija željela ispričati, na *politically*, ili bolje *ideologically correct* način, svoje začće, izmučenu trudnoću i dolazak na svijet, nije mogla da to pripovijeda – barem ne ako je tražila da opisuju onu priču, posebno njena zadnja poglavlja, oni koji su dotada o povijesti pisali po zanimanju.

Kako ćemo vidjeti, mali je bio povjeren nekim skrbnicima, da bi mu pokazali put, u nadi da bi mogao što prije prohodati sa svojim nogama. Bila je utrka s preponama, u kojoj se mladić dosta brzo našao sam. Što kaže o sebi ono mlado biće?

Dovoljno je gledati na školsko područje, tj. na prosvjetne politike i na udžbenike povijesti, ključnu domenu za uobličavanje nove države. Kakvi su se odgovori u prvim godinama davali na ta egzistencijalna pitanja koja sam prije spomenuo, prije svega na ono najviše “povijesno”, tj. “odakle sam”? Tko je uzeo riječ? Što se čitalo a što se nije čitalo u udžbenicima povijesti onog prvog desetljeća? I što se, u nekom trenutku, promijenilo?

Zadatak ovog članka bit će artikulacija tih pitanja te argumentacija nekih odgovora, pokazujući kako je novorođena država, poslije godina u kojim nije znala govoriti, u nekom trenutku, izgovorila prve riječi.

Takva pitanja nisu nikada autonomna, još manje u Jugoslaviji koja je htjela biti socijalistička. Prema tome, da bih mogao opisati neke aspekte razvoja odnosa između moći i intelektualaca, u mom slučaju tj. povjesničara, u prvim godinama druge Jugoslavije, potrebno je vezati onaj razvoj s onima koji su ga usmjeravali, ili, bolje, pokušavali su da to urade.

Kompromisi prvih godina

Interes jugoslavenskih komunista za narodni odgoj bio je duboko usađen u njihov politički program koji je predviđao ne samo izgradnju nove države, dakle jugoslavenske federacije, već u prvom redu novoga socijalističkog društva. Iz toga izrastaju strukturne mjere kojima je cilj organizirati i koordinirati razne djelatnosti na liniji “izgradnje socijalizma”, pa tako Komunistička partija svake republike i za područje kulture stvara unificiranu i centraliziranu strukturu na vrhu koje se nalazi partijsko tijelo zaduženo za kulturno-ideološka pitanja, Odjel Centralnog komiteta za agitaciju i propagandu. Što se tiče samoga školstva, odmah po svršetku rata osniva se Ministarstvo prosvjete za svaku Narodnu Republiku.¹

Naravno, nije dovoljno gledati samo ono što se zbivalo u pojedinačnoj republici, budući da je svaka NR bila dio mnogo šire jugoslavenske državne organizacije, socijalističke i federativne. Obrazovni sustav oblikovao se u stvari i na federalnoj razini, iako već iz početka nije federalna kulturno-obrazovno politika bila pravocrtna i jednoznačna. Primjerni je slučaj ministarstva zaduženog za prosvjetu u sklopu Savezne vlade: osnovano u prvoj poslijeratnoj godini, ukinuto je već u siječnju 1946, zatim obnovljeno u prosincu 1948. i nakon samo dvije godine iznova ukinuto i zamijenjeno (slabijim) Savjetom za nauku i kulturu.²

Što znače sve ove stalne promjene? Bit će korisno iznijeti nekoliko kraćih napomena o djelatnosti “agitacije-propagande”, koja utječe i na faze kroz koje je prošao područje obrazovanja. To, tko se bavio time, najbolje nam objašnjava da “razvoj agitpropovskih politika Partije razotkriva postupnu strategiju socijalističkog razvoja. Ta je strategija u prvom redu bila usredotočena na političku moć, zatim na gospodarsku stabilnost i tek onda na preobrazbu društva i kulture”.³ Znajući ovo može se djelomično objasniti zašto su u razdoblju od oslobođenja Beograda 1944. do raskida sa Sovjetskim Savezom u lipnju 1948. politički prioriteti i agitprop KPJ prošli kroz različite faze, gdje je najprije bila glavna briga širenje podrške i formalna konsolidacija na vlasti, zatim, obraditi novo političko i ekonomsko za-

¹ Za hrvatski slučaj: Katarina SPEHNJAK, “Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.”, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 1, 73. i dalje; opširnije u: ISTA, *Javnosti i propaganda Narodna Fronta u politici i u kulturi Hrvatske*, Zagreb 2002., posebno: 163.-263. Iako kulturno-prosvjetne politike nisu srž knjige, bavio sam se s tim ukratko u: Stefano PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, Zagreb 2009., 74.-84, odakle ću izvaditi neka od sljedeća napomena. Za srpski slučaj vidi: Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988.; za slovenski slučaj: Aleš GABRIČ, “Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952”, *Borec*, 43/1991., br. 7-9, 469.-656.

² Carol S. LILLY, “Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944-48”, *Slavic Review. American Quarterly of Russian, Eurasian and East European Studies*, 53/1994., br. 2, 395.-413.; posebno: 402.-403.

³ *Isto*, 411.-412.

konodavstvo, i konačno, potkraj 1947, kreće se intenzivnije s “promjenama za bolju budućnost” i s misijom ideološkog preodgoja cjelokupnog stanovništva.⁴

Iz te perspektive, upravo u ovome periodu, kada raste pažnja za ideološko-kulturne aspekte društva, pa time i za obrazovanje, obznanjena je Rezolucija Informbiroa. Neposredna posljedica raskida sa Sovjetskim Savezom bio je povratak Partije na glavne točke njezine višefazne strategije kojoj je na prvom mjestu bila vojna sigurnost, zatim ona politička i ekonomska, dok su ideološki odgoj i obrazovanje dolazili na red tek kasnije. To je dakle jedan od (mnogih) razloga zbog kojih kulturno-obrazovna politika u prvim godinama postojanja socijalističke Jugoslavije nije bila jasna i linearna.⁵

Čelnici Partije su o tome puno raspravljali. Jer drugo lice ovog problema, koji je zadirao duboko u vodstvo KPJ, proizlazi iz nesuglasnost u pogledima na neke ključne teme kao što su federalizam ili politika prema nacionalnom pitanju pa slijedom toga i oko odabira kulturno-prosvjetne politike.

Ali dok su rukovodeći ljudi Partije promišljali razne interpretacije federalističkog uređenja, situacija na terenu bila je dvosmislena i nejasna. Na jednoj je strani odgovornost za polje kulture i prosvjete povjerena republikama pa je npr. svaka donosila vlastiti nastavni plan, na drugoj pak strani središnje vlasti nastavile su nadzirati sve djelatnosti republičkih vlada. S tim je savezna vlada uočila pretjerane razlike između pojedinih republika pa je na početku 1948. u Beogradu sazvala skup koji je trebao razriješiti tu situaciju. Rezultat su bili međusobno mnogo sličniji nastavni programi, izrađeni za školsku godinu 1949./1950.⁶

I kada je riječ o udžbenicima, nailazimo na situaciju koja odražava neodlučnost u vrhu KPJ. Iznova se primjerice javlja polemika (koja je jako prisutna i u prvoj Jugoslaviji, prije svega poslije 1929.) o nužnosti uvođenja, ili ne, jednakih udžbenika za cijelu Jugoslaviju.⁷ Već u ljeto 1945. i oko ovog pitanja stvorile su se dvije međusobno suprotne grupe. Rasprava je završila prevagom “unitarističke” linije – koja se sebi u prilog mogla pozvati i na ugledni primjer Sovjetskog Saveza – te se jugoslavenski Savjet za školstvo odlučio za politiku jedinstvenih udžbenika. Problem je ipak bio daleko od razrješenja. Još jednom se praksa pokazala drugačijom od donesenih odluka – budući da je odmah postignut kompromis kojim se svakoj republici “privremeno” dopuštalo uređivanje vlastitih udžbenika.⁸

Nešto slično se nekada dešavalo i s drugim nastavnim tekstovima, npr. s povijesnim čitankama. Kako nam objašnjava Jaroslav Šidak u uvodu prve jedne takve čitanke koju je uredio u novoj Jugoslaviji 1952. godine, “Poticaj je za nju dao još 1946. savezni Komitet za školstvo i prosvjetu”, koji je nastojao da bude napisana jedna jedina čitanka izvora “za povijest svih naših naroda. Međutim, ova se zadaća nije mogla izvršiti”, zbog manjkavosti vremena, kaže Šidak.⁹ Rezultat je bio da su bile tiskane dvije odvojene čitanke, jednu za hr-

⁴ Isto, 396.

⁵ Usp. Andrew B. WACHTEL, *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford 1998., 136. Ali o tome treba provesti podrobnija istraživanja: vidi npr. prilog Snježane KOREN u ovom zborniku.

⁶ A. B. WACHTEL, *Making a Nation, Breaking a Nation*, 137.

⁷ S odnosom na prvu Jugoslaviju: Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918.-1941.*, Beograd 1996.-1997., sv 1, 172.; Charles JELAVICH, “South Slav Education. Was there Yugoslavism?”, *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*, (ur. Norman M. Naimark, Holly Case), Stanford 2003., 93.-115. [hrv. prijevod: *Jugoslavija i njeni povjesničari: razumijevanje balkanskih ratova u 1990-im*, Zagreb 2003.]; S. PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*, 54., 61.-62.

⁸ C.S. LILLY, “Problems of Persuasion”, 402.

⁹ Jaroslav ŠIDAK, “Predgovor”, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest. I. do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj g. 1848.*, (ur. Jaroslav Šidak), Zagreb 1952., 3.

vatsku a drugu za srpsku povijest. I to je imalo posljedice: “Sve su te teškoće utjecale najzad na odluku, da se napusti misao o čitanci saveznog značaja i pristupi izdavanju čitanki za pojedine republike.”¹⁰ Prema tome, i u vezi s čitankama, misao “saveznog značaja” se brzo izgubio, i već 1948. je ugledala svjetlo čitanka za srpsku, a zatim 1951. godine ona za makedonsku povijest,¹¹ kako navodi isti Šidak, nekako ispričavajući se za hrvatsko kašnjenje, iako je cijenio krajnji rezultat visokog nivoa. Zna se: kvaliteta, u znanosti, zahtijeva vremena.

Ali upravo je vrijeme ono što nedostaje u nekim okolnostima, kako je to bio slučaj u novoj Jugoslaviji, nakon njenog uspostavljanja. Odmah je donesena odluka da se stare udžbenike povijesti smjesta povuče iz upotrebe, a u očekivanju izrade kriterija za pisanje novih, zamijenjeni su priručnim nastavnim pomagalima, kojima su se doskora pridružili sovjetski udžbenici prevedeni s ruskog.¹² Iako se ovdje bavimo prije svega školskim slučajem, desilo se da su sovjetski udžbenici bili u upotrebi i za sveučilišnu nastavu.¹³

Pitanje sovjetskih udžbenika je velike važnosti za naše razmišljanje. Nije bila samo “povijest” u općim terminima važna za samo-reprezentaciju i legitimaciju jugoslavenskog socijalističkog projekta, nego posebno ona novija povijest koja se u mnogim jezicima, kao i na srpsko-hrvatskom, izražava s komparativom, ako ne i superlativom od “novog”: *neuere* i *neueste Geschichte*, ona najbliža, ona koja je u drugoj polovici 40-ih godina značila povijest međuratnog razdoblja, Drugog svjetskog rata, NOB-a. Dakle, ovo je prvi odgovor koji se nudi na “potražnji najnovije povijesti” u novoj Jugoslaviji: zbunjena tišina.

Učinak je bio od iznimne važnosti: jugoslavenski povjesničari gotovo da ne uzimaju riječ. Pričaju, umjesto njih, “zreliji” sovjetski historičaru. Koji uistinu, barem što se tiče udžbenika, o jugoslavenskoj povijesti uopće ne pričaju, jer se bave u onim udžbenicima samo s općem svjetskom poviješću.¹⁴

Bilo je i školskih knjiga čiji su bili autori Jugoslaveni, ali na početku je bilo riječ o pomagalima, o kratkim pregledima povijesti i prije svega o čitankama za opismenjavanje,¹⁵ ne

¹⁰ Isto.

¹¹ *Istoriska čitanka: odabrani tekstovi za istoriju srpskog naroda*, Preduzeće za udžbenike i učila Narodne Republike Srbije, Beograd 1948.; Ljuben LAPE, *Odbrani četiva za istorijata na makedonskiot narod*, Državno knigoizdavatelstvo na NRM, Skopje 1951.; dvije godine kasnije će slijediti drugi dio, za suvremenu povijest do 1914. godine: ISTI, *Odbrani četiva za istorijata na makedonskiot narod, II del*, Prosvetno delo, Skopje 1953.

¹² A. GABRIČ, *Slovenksa agitpropovska kulturna politika*, 514.-515.; LJ. DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 174.-175.; Hrvoje MATKOVIĆ, “Kritički prikaz dostignuća metodike nastave povijesti u našoj zemlji”, *Pouk zgodovine – Иаамава ucмopуje – Nastava povijesti – Иаамава no ucмopуja*, 1/1991., 30.

¹³ Neven BUDAK, “Post-socialist Historiography in Croatia since 1990”, *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 143.

¹⁴ Za suvremenu povijest vidi npr. Aleksej Vladimirović JEFIMOV, *Historija novoga veka: od francuske revolucije do Pariške komune: 1789-1870*, Prosveta, Beograd 1945., koji je već 1946. stigao do drugog izdanja, i u Hrvatskoj: ISTI, *Povijest novoga vijeka, od Francuske revolucije do Pariške Komune (1879.-1870.)*, preveo V.I. Antonijević, Školpediz - Školska i Pedagoška Izdanja Nakladnog Zavoda Hrvatske, Zagreb 1946. (2. izd.) [orig. izdanje: Moskva 1945.; makedonsko izdanje: 1946.; slovensko izdanje: 1946.]; Aleksandar Abramović GALKIN et al, *Povijest novoga vijeka, 1870.-1918*, Školpediz - Školska i Pedagoška Izdanja Nakladnog Zavoda Hrvatske, Zagreb 1946. [orig. izd.: Moskva 1945.; makedonsko izdanje: 1946.; izdanje na mađarskom: 1947.]; opširnije: Jevgenij Viktorovič TARLE i dr, *Istorija novoga veka*, prev. Marko Vidojković, 2 djela (drugi dio do 1918. g.), Prosveta, Beograd 1948.-1949.

¹⁵ Neki su bili pripremljeni još za vrijeme rata; vidi npr.: *Bukvar*, izd. Prosvjetnog odjela ZAVNOH, 1944. (16 str.); Miljenko GRUBELIĆ, *Počtnica*, izd. Prosvjetnog odjela ZAVNOH, Topusko 1944. (76 str.), Đuro KOSA, *Počtnica*, izd. Prosvjetnog odjela ZAVNOH, Slunj 1944. Isti je bio prioritet i drugdje, npr. u BiH, iako se teoretski naglašavalo, na papiru nastavnih planova, važnost NOB-a: Azem KOŽAR, “O nekim aspektima obrazovno-odgojne politike narodnooslobodilačkog pokreta na području Bosne i Hercegovine (1941-1945)”, *60 godina od završetka drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945- godine. Zbornik radova*, Sarajevo 2006, 235.-248.

o pravim udžbenicima suvremene povijesti. Oni koji su davali suvremenom svijetu jasnu i jaku interpretaciju, kako se pripisuje jednom udžbeniku, bili su sovjetski.

Da bi se moglo u potpunosti razumjeti situacija, korisno ju je usporediti sa sličnim prošlim "tranzicijama" od jednog političkog sustava do drugog ili od jedne države do druge: kada je bila osnovana prva Jugoslavija, na primjer, udžbenici su bili odmah pripremljeni i ažurirani, tako da je njihov vremenski luk stigao do prave suvremenosti. Ovo se redovito dešavalo i kasnije, tj. na svako upravno/ustavno uređivanje (npr. nakon uvođenja kraljevske diktature 1929, nakon uspostavljenja Hrvatske banovine 1939. godine itd.), ili uslijed radikalnijih promjena: odmah nakon osnivanja NDH, udžbenici su već bili tamo, spremni da ispričaju neku "novu" povijest, "novu" i u smislu "nedavnu", jer tekstovi stižu do početka 1940-ih godina. Isto će se desiti i u buduću, nakon raspadanja druge Jugoslavije.¹⁶

Međutim, drugačije je bilo u 1945. godini. Školski udžbenik, zna se, ima okus "kanonizacije" jedne kolektivne povijesti. Zna se također da je bilo posebno teško da se "kanonizira" upravo jugoslavensku kolektivnu povijest, naprotiv, nije se uspjelo to uraditi. Čini mi se da se može vidjeti odraz toga i u pomanjkanju pravih udžbenika napisanih od jugoslavenskih autora u prvim poslijeratnim godinama, osobito kada je bilo potrebno obraditi suvremeno razdoblje, tj. prije svega NOB.

U vezi s tim je korisno razmatrati što se događa u sklopu drugog pokušaja državne intervencije u historiografsko područje, tj. osnivajući Povijesna Društva za svaku republiku. U Hrvatskoj, npr. društvo je prošlo kroz različite teškoće, ali je ipak nekako uspjelo da oživotvori časopis *Historijski zbornik* i druge djelatnosti.¹⁷ Pravi problemi su stigli kada se moralo pričati, i pisati, o najnovijoj povijesti i NOB-u: nitko nije htio, nije bilo profesionalnih povjesničara spremnih da to urade. Tako da je moguće doći do paradoksa da se tiskao jedan broj *Historijskog zbornika* posvećenog upravo NOB-u, bez ikakvog stručnog članka koji ju je obradio.¹⁸

Nova Jugoslavija, dakle, još nije pričala. Počela je hodati, izgovarati prve riječi, ali je ponajviše pričala o svojim prethodnicima, djedovima, dalekim precima. U školi, kao i vani, imala je nekih teškoća da predstavlja baš sebe, socijalističku Jugoslaviju, kćerku NOB-a.

Tko će ispričati "našu" povijest?

Kada je riječ o novim udžbenicima, postavlja se jedno osnovno pitanje: komu povjeriti ovu zadaću, ako se htjelo izbjeći da se obraća na "staru" historiografiju i na njene "buržuj-ske" gojitelje? Nedostajala je u stvari u novoj Jugoslaviji neka predratna marksistička historiografska tradicija.¹⁹ Projekt novog pisanja povijesti, koji se u teoriji radikalno odmaknuo

¹⁶ Za ove opće razvitke: S. PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*.

¹⁷ Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, "Osnivanje i prve godine djelovanja Povijesnog Društva Hrvatske (1947-1955)", *Historijski zbornik*, 61/2008., br. 2, 393.-421.

¹⁸ *Isto*, 413. Riječ je o IV. broju (1951.), «posvećen[om] desetogodišnjici narodnog ustanka».

¹⁹ Navodim ovdje dva ogleda koja su me duboko inspirirali i na koje se pozivam za bibliografske informacije o jugoslavenskim historiografijama: Wolfgang HÖPKEN, "Zwischen 'Klasse' und 'Nation': Historiographie und ihre 'Meistererzählungen' in Südosteuropa in der Zeit des Sozialismus (1944-1990)", *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 2/2002., 15.-60., ovdje 20.; i ISTI, "Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung: 'Krieg und Revolution' in Jugoslawien 1941-48 im Spiegel von Geschichtswissenschaft und historischer Publizistik", *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, (ur. Eva Schmidt-Hartmann), München

od prošlih iskustva, počivao je na kompromisu: ako profesionalnih marksističkih povjesničara nije bilo, trebalo je odabrati među prisutnim barem one više “jugoslavenski” orijentirane i pokušati da ih se usmjeri ideološki i metodološki.²⁰

U teoriji se “svjetionik” za ovo putovanje nalazio u Moskvi. Što se tiče metodoloških pitanja historiografskog posla, interpretativnog nivoa i izbora tematika, *u principu* je sovjetska historiografija trebala služiti kao model.²¹ Vidjeli smo da su se godinama u jugoslavenskim školama neki udžbenici uvozili iz Sovjetskog Saveza i prevodili sa ruskog, udžbenici koji su se bavili samo općom poviješću. Ovo odgovara sovjetskom nastavnom sustavu, koje je predviđao udžbenik opće povijesti uz jedan drugi nacionalne povijesti.²² Ali u jugoslavenskom slučaju, kako već znamo, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, udžbenik nacionalne suvremene povijesti je prilično kasnio prije nego što će se pojaviti.

Jedna potvrda iz pera Šidaka, u uvodu prvoj povijesnoj čitanci koju je on uredio u novoj Jugoslaviji: “Polazeći sa stanovišta, da razdoblje od ukidanja feudalnih odnosa 1848. do izbijanja Narodnooslobodilačke borbe 1941. zahtijeva, po svom značenju i nedovoljnoj obrađenosti u hrvatskoj historiografiji, temeljitiji izbor i veći opseg, odlučio sam da *Historijsku čitanku* podijelimo u dva dijela”, a izašao, kako možemo očekivati, samo prvi, o dobi feudalizma.²³ Upravo “najznačajnije” godine su ostale “nedovoljno obrađene” i njihova obrada, još u 1952. g, bila je odgođena na buduća vremena.

Izgleda da hrvatska situacija može vrijediti za opće jugoslavensko stanje, barem ukoliko bacimo pogled na tadašnje udžbenike: npr. poznat rad Anta Babića, koji je 1948. već stigao do četvrtog izdanja, bavi se “samo” razdobljem od antike do feudalizma.²⁴

Kako je onda završio onaj projekt “ponovo rođenja” u jugoslavenskom-socijalističkom ključu koji sam prije spomenuo? Pa, bio je ostvaren – sigurno – na drugim poljima. Prostor za izgradnju službenog nacionalnog pamćenja je ogroman, proširi se od uličnih imena, preko spomenika, do masovnih manifestacija. Ali u školi, za vrijeme predavanja povijesti, osobito one najnovije, bilježio je velike teškoće.

1994., 165.-201. Neka razmatranja s tim u vezi sam predstavljao u: Stefano PETRUNGARO, “Socialismi, jugoslavijsmi, nazionalismi. Sulle storiografie in Jugoslavia (1945-1990)”, *Una storia balcanica. Fascismo, comunismo e nazionalismo nella Jugoslavia del Novecento*, (ur. Lorenzo Bertuccelli, Mila Orlić), Verona 2008, 152.-173., koji ću djelomično koristiti za ovaj članak.

²⁰ “Ocjena” intelektualaca i povjesničara je trebala početi s njihovim iskustvom u međuratnom razdoblju: o suđenju intelektualaca u prvim poratnim godinama vidi: Zoran KANTOLIĆ, “Djelovanje Anketne komisije 1945. u Zagrebu ‘Utvrdjivanje zločina kulturnom saradnjom sa neprijateljem’”, *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2001., br. 1, 63.-65.; Predrag J. MARKOVIĆ, Miloš KOVIĆ, Nataša MILIČEVIĆ, “Developments in Serbian Historiography since 1989”, *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 277.-278. Stjepan MATKOVIĆ, “Ocjene Uprave za agitaciju i propagandu KP Hrvatske o povjesničarima na Sveučilištu u Zagrebu do početka 1950-ih”, *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, (ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek), Zagreb 2009., 211.-238. Opširni i obuhvatni prilozi o tome se sada mogu čitati u ovom zborniku; vidi: Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Dragomir BONDŽIĆ, Momčilo MITROVIĆ, Drago ROKSANDIĆ, Slobodan SELINIĆ.

²¹ E.N. MEDINSKI, *Narodno obrazovanje u SSSR*, Beograd 1946.; I. V. GITIS, *Metodika osnovne nastave istorije*, preveo Radivoje T. Milovanović, Beograd 1946.; Kosta GRUBAČIĆ, *Nastava istorije u srednjoj školi: izbor članaka*, preveli Radovan Teodosić, Mihajlo Kovačević, G. Ertaković, Beograd 1948.

²² Ovaj tradicionalni nastavni model je ostavio dubok trag i u post-sovjetskom školskom sustavu, tako da još postoji, čak i jači, u sadašnjoj Rusiji. Giovanni PROCACCI, *Revisionismi, nazionalismi e fondamentalismi nei manuali di storia*, Roma-Cagliari 2005., 61.-62.

²³ J. ŠIDAK, *Predgovor*, 3.

²⁴ Anto BABIĆ, *Istorija naroda Jugoslavije*, Sarajevo 1946., «1. dio»: ali drugi dio nije nikada bio napisan.

Uostalom, često se dešavalo u svjetskoj povijesti da je, u čekanju novih udžbenika (i vremena), nastava najnovije povijesti bila odgođena. Ovo nije međutim bilo tipično iskustvo socijalističkih zemalja. Drugdje, na primjer u Bugarskoj, Rumunjskoj, u DR Njemačke, djelomično u Poljskoj, interveniralo se puno radikalnije u reorganizaciji povijesnog čeha.²⁵ U Jugoslaviji, međutim, postupilo se opreznije, neodlučnije.

Nije da se o tome u Partiji nije pričalo. Upravo suprotno, raspravlja se o tome već iz početka, intenzivno od kasnih četrdesetih godina, ali se puno pazi na to, da rasprave ne izlaze izvan zidova Partije. Slično će se desiti u pedesetim godinama, kada će povjesničari i partijski rukovoditelji razmišljati o modalitetima, ili čak o *mogućnosti* neke “jugoslavenske povijesti”. Jasno je da se problem nije odnosio samo na školske udžbenike, niti samo na historiografiju. U igri je bio dubok politički projekt, tj. ne samo izgradnja neke države (=jugoslavenske), nego i nekog društva (=socijalističkog).

U međuvremenu dogodio se neočekivan razvitak: “svjetionik” prihvaćen nakon 1945. godine se ugasio. Prekid s Kominformom još više potiče mladu Jugoslaviju da raste i da misli svojom glavom. A iako na početku jugoslavenski lideri žele da se pokažu rojalistiji od kralja, dosta se brzo počelo govoriti o marksizmu koji ne bi bio sovjetski, i da se nanovo prihvati i razvija stare nedogmatske marksističke teoretske priloge, prilagođavajući ih jugoslavenskom slučaju. Pristup nacionalnom pitanju od strane austro-marksista, npr. postaje jako koristan, iako teoretska rasprava još u pedesetim godinama teško da ojača, prije svega na polju historiografije. Drugačije je u drugim humanističkim disciplinama, kao filozofija i sociologija koje će kasnije uspjeti razviti originalna i inovativna razmišljanja – dovoljno je spomenuti skupina oko Praxis-a. Jugoslavenski povjesničari, međutim, uvijek škrti na riječima kada je u pitanju teorija historiografije, u ovim poratnim godinama su dalje radili slijedeći u praksi tradicionalne standarde, vezane najviše uz političku, diplomatsku i ratnu povijest i koristeći pristupe dosta ugledne i u biti pozitivističke tradicije 20-ih i 30-ih godina.²⁶

Slučaj po sebi je povijest 20. stoljeća, s kojom su se rijetko bavili profesionalni povjesničari i koja je bila povjerena “gojiteljima” odabranim iz redova partije i partizanskog pokreta. Ako izostavljamo pitanje kvaliteta njihovih radova, činjenica je da je njihova zadaća bila da se bave sjećanjem na Drugi svjetski rat i poviješću radničkog pokreta. Zbog toga brinulo se i za to, da bi se osnovalo istraživačka mjesta, izvan sveučilišta, koja bi mogla ih prihvatiti, to su Arhivi i Instituti za historiju radničkog pokreta, utemeljeni na teritoriju cijele Federacije. Ovo pripada praksi jako proširenoj u cijeloj poslijeratnoj Europi: “državni instituti” za najnoviju povijest bili su utemeljeni poslije Drugog svjetskog rata i u mnogo zemalja Zapadne Europe, osobito u Nizozemskoj, zapadnoj Njemačkoj, Francuskoj, Austriji i Belgiji; također u ostalim zapadnim zemljama su države odlučno intervenirale u tom području.²⁷ Usprkos

²⁵ John CONNELLY, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, Chapel Hill 2000.; Alfredo LAUDIERO, “Le nuove storiografie critiche dei paesi dell’Europa centro-orientale”, *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell’est*, (ur. Alfredo LAUDIERO), Napoli 2004.; W. HÖPKEN, “Zwischen Klasse und Nation”, 17.-35.

²⁶ Osim već navedene literature, o svim, različitim, jugoslovenskim historiografijama, vrlo su korisni prilozi u *(Re)Writing History*, koji često pružaju, usprkos naslova zbornika, preglede i socijalističkog razdoblja.

²⁷ Pieter LAGROU, “La storia del tempo presente nell’Europa postbellica. Come si sviluppa un nuovo campo disciplinare”, *900. Per una storia del tempo presente*, 11/2004., 33.-44. O mreži «Instituta za povijest oslobodilačkog pokreta» u Italiji: Enzo COLLOTTI, “L’Insml e la rete degli istituti associati. Cinquant’anni di vita”, *Italia contemporanea*, 2000., br. 219, 181.-192. Uopće: Toni JUDT, *Postwar. A History of Europe since 1945*, London 2005., prvi dio.

zajedničkim elementima, dinamike u partijskim državama Istočne i Južno-istočne Europe su bile drugačije; važna je npr. bila uloga Istorijaskog odjeljenja Partije.²⁸

Često – i jugoslavenski slučaj je dobra potvrda toga – proizvodi ovih nastojanja nisu bili historiografski od velike vrijednosti, jer im je često bio samo cilj da utvrde napismeno uputstva partijskih vođa.²⁹

Inače, “Nitko se nije osudio predavati suvremenu povijest u prvim pedesetim godinama” u NR Srbije.³⁰ Vladimir Dedijer je u 1953. godini u Beogradu držao univerzitetski kolegij “Istorija narodne revolucije”, iako će Dedijer biti malo poslije udaljen iz univerziteta zbog razmimoilaženja s Partijom u vezi sa “slučajem Đilas”, tako da za prvi redovni kolegij najnovije povijesti na beogradskom sveučilištu treba čekati 1958. godine.³¹ Situacija nije bila puno drugačija niti drugdje, npr. u NR Hrvatske: “Određeni problem za Povijesnu društvu Hrvatske, ali i za cijelu hrvatsku historiografiju predstavljalo je istraživanje razdoblje NOB-a, što je većina profesionalnih povjesničara u to vrijeme nastojala izbjegavati.”³²

Uzeti riječ

Između 1952. i 1954, kako znamo, zbiva se veliki zaokret u jugoslavenskom socijalizmu, koji je doveden u pitanju: spomenut ću samo poznati govor Miroslava Krleža 1952. godine na III. Kongresu jugoslavenskih književnika, znakovitog naslova *O slobodi kulture*. U istoj godini, 1952, raspušteni su Odjeli agitpropa.

Efekte su se primijenili i u školi. Tek počevši od prvih 50-ih pronašao sam prave udžbenike za osnovnu školu koji su “stvarno” bili novi i koji su se bavili i najnovijem jugoslavenskom poviješću. Ne radi se dakle više o prijevodima s ruskog, u kojima se obrađuje jedino svjetska povijest i koji su bili od 1949. rjeđe prevođeni,³³ već o novim radovima jugoslavenskih autora koji su se konačno prihvatili povijesti vlastite zemlje. Jedan od prvih koraka u tom pravcu, koji pokazuje i to da su tada vremena bila zrela i za srednje škole, je udžbenik Fuada Slipičevića 1951. godine, koji stiže do Prvog svjetskog rata.³⁴

²⁸ Za srednju i jugoistočnu Europu, osim Instituta i Arhiva za historiju radničkog pokreta, trebalo bi se uzeti u obzir i historiografsku scenu vezanu s akademijama nauka i umjetnosti, obično dosta konservativnim iz teorijsko-metodološke, a nekada i političke perspektive. Frank HADLER, “Geschichtsinstitute an ostmitteleuropäischen Wissenschaftsakademien. Budapest, Prag und Warschau im Vergleich”, *Historische Institute im internationalen Vergleich*, (ur. Matthias Middell, Gabriele Lingelbach, Frank Hadler), Leipzig 2001., 285.-309.; Karl KASER, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien et al 2002., 188.-189.

²⁹ W. HÖPKEN, “Zwischen Klasse und Nation”, 26.-28.; ISTI, “Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung”, 176.-178.

³⁰ P. J. MARKOVIĆ, M. KOVIĆ, N. MILIČEVIĆ, “Developments in Serbian Historiography since 1989”, 278.

³¹ *Isto*.

³² M. NAJBAR-AGIČIĆ, “Osnivanje i prve godine djelovanja Povijesnog Društva Hrvatske”, 411.

³³ A. GABRIČ, *Slovenska agitpropovska kulturna politika*, 609.; LJ. DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 160., 175.

³⁴ Fuad SLIPIČEVIĆ, *Istorija naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije: Novi vijek od 1789 do 1914*, Svjetlost, Sarajevo 1951. U 1954. g. će već stići četvrto izdanje, a u 1955. g. taljanski prijevod: ISTI, *Storia dei popoli della Repubblica popolare federativa di Jugoslavia*, «trad. dott. E. Franchi e prof. Schacherl», Edit, Fiume 1954. U međuvremenu je isti autor objavljivao «prvi dio» istog udžbenika, o starom i srednjem vijeku: ISTI, *Istorija naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije. Dio I: Stari i Srednji vijek*, Veselin Masleša, Sarajevo 1953; i ovaj će udžbenik uskoro, u 1955. g. stići do četvrtog izdanja.

Sljedeći korak, “naprijed” i u vremenskom pogledu, predstavljao je *Pregled historije NOB* Tome Čubelića i Milovana Milostića, koji su tada bili profesor Više pedagoške škole, odnosno major JNA. U uvodu autori ne skrivaju svoj ponos za uspjeh pothvata:

Svjesni smo da u našem radu ima nedostataka ne samo zbog manjkavosti u dokumentarnom izvornom materijalu, već i zbog teškoće da se dade cjelovito i povezano zbivanje tokom ovih revolucionarnih događaja.

Ako smo uspjeli donekle dati preglednu sliku događaja ovo perioda historije naših naroda i čitaocima štivo iz kojeg će osjetiti ogromni značaj naše Narodnoslobodilačke borbe, postigli smo ono što nam bijaše namjera kao sastavljačima ovog pregleda historije Oslobođilačkog rata i Revolucije naroda Jugoslavije.

Kritičarima ovog našeg priručnika biti ćemo zahvalni ako nam ukažu mogućnosti, da se uklone nedostaci i dopune postojeće praznine. Držimo da će ovaj pregled historije Oslobođilačkog rata i Revolucije naših naroda ipak poslužiti mnogim čitaocima osobito našoj omladini.³⁵

Rad, u stvari, je bio često korišten i na široko distribuiran. S revizijama i popravcima će ovo djelo biti tiskano u mnogobrojnim izdanjima (skoro svake godine je izašlo u Zagrebu jedno “popravljeni i dopunjeno izdanje”, do 11. izdanja u 1963. g.) i jezicima: između 1955. i 1959. će doći na svjetlo čak tri makedonska izdanja,³⁶ dok je u 1953. godini izašlo (od sada redovito prisutno kada je riječ o udžbenicima povijesti) riječko talijansko izdanje,³⁷ kojemu se treba dodati izdanje iste godine na mađarskom³⁸ i dvije godine kasnije na albanskom.³⁹ Sve to potvrđuje da je ovo djelo odgovaralo nekoj općoj potrebi.

Poslije jednog desetljeća pauze, nanovo započinje objavljivanje – skoro redovito svaki desetak godina – pravih školskih udžbenika povijesti, i opće i nacionalne/jugoslavenske, za VII. i VIII. razred osnovne škole. 1953. godine Olga Salzer sastavlja udžbenik za VII. razred, koji se bavi s razdobljem od renesanse do prve polovice 19. st.,⁴⁰ sljedeće godine Tomo Čubelić objavljuje prvi dio jednog udžbenika za VIII. razred, od 1873. do 1914. g, gdje je obrađena praktički samo jugoslavenska povijest;⁴¹ i odmah će iduće godine slijediti drugi dio, od 1914. do V. Kongresa KPJ: polovica je posvećena općoj povijesti – uključena je nakratko i Kraljevina SHS/Jugoslavije – polovica socijalističkoj Jugoslaviji.⁴²

³⁵ Tomo ČUBELIĆ, Milovan MILOSTIĆ, *Pregled historije Narodnooslobodilačke Borbe Jugoslavije*, Matica Hrvatska, Zagreb 1952., 5.-6.

³⁶ Tomo ČUBELIĆ, prof. Milovan MILOSTIĆ, *Istoriski pregled Narodnoosloboditeljnata borba na Jugoslavija*, prev. Ćorĝi Caca, Prosvetno delo, Skopje 1955.

³⁷ Tomo ČUBELIĆ, prof. Milovan MILOSTIĆ, *Sommario di storia della Lotta popolare di liberazione della Jugoslavia*, Edit, Fiume 1953.

³⁸ Tomo CSUBELICS, tanár és Milovn MILOSZTICS, *A Jugoszláv népfelszabadító hábarú történetének áttentése*, Testvériség egység könyvkiadóvállalat, Ujvidék 1953.

³⁹ Tomo ÇUBELIQ, prof. Millovan MILLOSTIQ, *Pasqyrë e historis së Luftës nacionashlirimtare të Jugosllavis*, Shqipnoi Ali Rexha, Mustafa Bakija, Prishtinë 1954.

⁴⁰ Olga SALZER, *Povijest: za VII. razr. narodne osmogodišnje škole i za III. razred gimnazije*, Školska Knjiga, Zagreb 1953.

⁴¹ Tomo ČUBELIĆ, *Povijest: za VIII. razr. narodne osmogodišnje škole i za IV. razred gimnazije*, I. dio, Školska Knjiga, Zagreb 1954.

⁴² ISTI, *Povijest: za VIII. razr. narodne osmogodišnje škole i za IV. razred gimnazije*, II. dio, Školska Knjiga, Zagreb 1955. I ovo djelo će imati brojna izdanja (npr. jedno sarajevsko izdanje na ćirilici 1962. godine) i nekoliko prijevoda: osim onoga “klasičnoga” na taljanskom: *Storia: per l’VIII classe della scuola ottennale*, parte seconda, trad. di Zdenka Sušanĝ, Edit, Rijeka 1956, jedan na makedonskom: Tomo ČUBELIĆ, *Istorija. Za VIII oddelenie*, preveo Ranko Blagoeski, Prosvetno delo, Skopje 1958.; na turskom: *Tarih. Sinif VIII*, Türkçeye çeviren Fahri Kaya, Prosvetno delo yayınları, Üsküp 1960.

U istim godinama su se pojavili druga djela udžbeničke vrste, ne samo za osnovnu školu, koja su sistematski prikazala povijest jugoslavenskih zemalja “kroz 19. i 20. vijek do suvremenog ustrojstva nove Jugoslavije.” Autori kao Ferdo Čulinović su ponosno tvrdili: “Željeli smo time ne samo ispuniti prilično osjetljivu prazninu u našoj naučnoj literaturi, (jer se većina naših autora uglavnom bavila, a i danas još bavi starijom historijom države i prava naroda jugoslavenskih zemalja), nego smo kod toga imali pred očima i osjetljivu potrebu studenata za podesan udžbenik, iz koga će se poblize upoznati s ovom državno-pravnom historijom.”⁴³

Nedavna prošlost Južnih Slavena je dakle dobivala neku svoju dovršenu sliku, omeđenu, tiskanu i distribuiran. Javnom pogledu se ponudila, u školi i ne samo tamo, freska koju su, bez obzira na sve, povjesničari i političari nekako uspjeli da sastave: politiku sjećanja u onim godinama, ma da je bila riječ o spomenicima, uličnim imenima, praznicima ili školskim udžbenicima, karakterizira potraga za zajedničkom matricom za povijesti južno-slavenskih naroda: analogije, zajedničke elemente, uzajamnosti, sve to je bilo izabrano i naglašeno u rekonstrukciji predjugoslavenske i jugoslavenske povijesti. “Mjesta sjećanja” su naravno bila izabrana i obrađivana s pažnjom: u prvom planu ona koja su anticipirala jugoslavensko ujedinjenje, u drugom planu ona koja je bilo moguće ponovno uobličavati s nekim “jugoslavenskim” okusom; odbačena međutim ona koja su bila nepopravljivo nacionalistička.

Mogući primjer je pristup prema Ilirskom pokretu, čiji su “uspjesi” bili jako naglašeni i ne samo u užoj Hrvatskoj, Slavoniji, Istri i Dalmaciji, nego i kod druge južnoslavenske braće, osobito u Sloveniji i Bosni-Hercegovini, iako nisu bile isključene ni Srbija i Crna Gora.⁴⁴ Sličan je bio pristup prema burnim događajima Četrdesetosme: naglasak je stalno bio na “zajedničke ciljeve” habsburških Hrvata i Srba, i ne samo u Hrvatskoj-Slavoniji, nego i u južnoj Mađarskoj (budućoj Vojvodini), a da ne pričamo o vojnoj pomoći poslanoj od strane srpskog kraljevstva.⁴⁵

Ista strategija je bila prilagođena povijesnom repertoaru svake regije i republike. U srpskom slučaju, npr, odbačeni su likovi ili događaji koje je bilo previše teško uključiti u neku zajedničku jugoslavensku povijest, u kojoj bi se svi mogli prepoznati. Ovo je bio slučaj političara kao Nikole Pašića, isto kao i junačko veličanje Balkanskih ratova ili Prvog svjetskog rata, kada su jugoslavenski narodi ratovali na suprotstavljenim stranama. Međutim, svugdje su bili vraćeni svi i sve što je moglo pružiti ujedinjavajuću povijesnu građu, i pod cijenom njegove odlučne i nekada forsirane “jugoslavizacije”. Ako je to bilo lakše s likom kao Vuk Stefanović Karadžić, koji se jednostavno mogao upisati u tradiciju intelektualaca koji su djelovali za južnoslavensko ujedinjenje, teže je bilo za neke druge, kao Petar Petrović Njegoš, čiji su se politički stavovi, koji su se odrazili u njegovim djelima, nisu baš dobro prilagođavali promicanju jugoslavenske sloge, iako je usprkos tome bio uključen u Pantheon kanonskih pisaca jedne jugoslavenske književnosti.⁴⁶

⁴³ Ferdo ČULINOVIĆ, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Druga knjiga: Srbija-Crna Gora-Makedonija – Jugoslavija 1918.-1945*, Školska knjiga, Zagreb 1954, 1.; prvi dio je bio izašao 1953. godine.

⁴⁴ O. SALZER, *Povijest: za VII. razr*, 198. i slj.

⁴⁵ *Isto*, 204. i slj.

⁴⁶ O procesu, u nekom pogledom paradoksalnom, kanonizacije Njegoša u jugoslavenskom ključu se fokusirao Andrew B. WACHTEL, “How to Use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the 20th Century”, *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, (ur. John Lampe, Mark Mazower), New York-Budapest 2003., 131.-153.

Iz te obrade proizašla je uljepšana, na trenutke čak i idilična verzija prošlosti i sadašnjosti, plod stalne potrage za povijesni pokrićem najpoznatijeg gesla jugoslavenskog socijalizma, "bratstva i jedinstva" jugoslavenskih naroda. To je naravno vrijedio i za 20. st, iako je to bilo teže ilustrirati kada je bilo riječ o Drugom svjetskom ratu i NOB-u. U njihovim udžbeničkim prikazivanjima, radilo se o pojednostavljenoj shematizaciji historijskih interpretacija. Model njegove interpretacije je izrazito polariziran: na jednoj su strani, kako se govorilo, "buržuiji" i "fašisti" (uključujući i svakovrsne kolaboracioniste), a na drugoj su partizani (komunisti). Prvima su pripisani svi najopakiji grijesi, drugi su prikazani kao moralno besprijekorni. Potpuno je prešućeno, u ovim poglavljima kao dalje u ovim prvim socijalističkim udžbenicima, pitanje nacionalizma i nacionalnih sukoba među Južnim Slavenima. Optimistički je bilo napisano: "Nacionalno pitanje, koje je potresalo staru Jugoslaviju, potpuno je riješeno. U FNR Jugoslaviji cjelokupna je vlast u rukama radnog naroda."⁴⁷

Uopće gledano, u jugoslavenskim udžbenicima je posvećeno izuzetno mnogo prostora ratu uopće i posebno Narodnooslobodilačkoj borbi. Što se tiče NOB-a ona je bila od krajnje važnosti za oblikovanje nove jugoslavenske nacionalne svijesti budući da je označavala trenutak rođenja ne samo nove države, već i novog društva. Borba se nije vodila jedino s ciljem izgradnje novog državnog sklopa, već i u ime jasnih ideala. Partizanska je borba postala čuvarom vrijednosti na temelju kojih će se oblikovati buduća država, ali i glavni prijenosnik novoga oblika jugoslavenskog patriotizma koji bi trebao nadići pojedinačne nacionalizme, dakle, jugoslavenskog socijalističkog patriotizma.⁴⁸

Rečeno i ne-rečeno

Prema tome, u svom prvom desetljeću života, osobito s obzirom na svoju povijest "suvremenog vremena", Jugoslavija ide u školu, da nauči o sebi, zatim se buni protiv svojih skrbnika i nekih interpretativnih i teoretskih zapreka, koji ionako nisu imali poseban utjecaj na historiografiju. Mlada Jugoslavija nije više tako mlada, trudi se da razmišlja o svom identitetu i o nekoj povijesnoj slici koju bi ona napisala i koja bi savladala partikularizme.

Put koji je izabrala, u teoriji federalistički što se tiče države i pluralistički što se tiče povijesno-kulturnog supstrata, *de facto* nije lišen unitarističkih upravnih težnja niti homogenizirajućih kulturnih projekata koji su namjeravali da preteku i izmore pojedine stvarnosti, tj. nacionalne skupine ili pojedinačne republike. Ali od tih nastojanja ne rodi se zajedničko pjevanje. Fragmentacija *pred-jugoslavenskih* povijesnih nauka – koja je bila i institucionalna i tematska – ostaje *i poslije* 1945. To potvrđuju promašeni projekti da se piše jednu *Historiju naroda Jugoslavije*, čiji je prvi svezak izašao 1953. godine: treći svezak, koji je trebao se baviti delikatnim 19. stoljećem, razdobljem nacionalnih pokreta i preporoda, nije nikada bio objavljen. A i u vezi prva dva sveska, ono što se uspije koncipirati je samo zbrajanje glasova, koje ne sačinjava kor.⁴⁹

⁴⁷ T. ČUBELIĆ, *Povijest: za VIII. razr*, II dio, 105.

⁴⁸ Više o tome u: Wolfgang HÖPKEN, "Der Zweite Weltkrieg in den jugoslawischen und post-jugoslawischen Schulbüchern", *Öl ins Feuer? – Oil on Fire?. Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, (ur. Wolfgang HÖPKEN), Hannover 1996., 159.-177.; Dijana PLUT, "Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika", *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost. Analiza udžbenika za osnovne škole*, (ur. Ružica Rosandić, Vesna Pešić), Beograd 1994., 11.-37.

⁴⁹ Riječ je o: *Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb, 1953. (do srednjeg vijeka) i *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1959. (16.-18. st.). O tome: W. HÖPKEN, "Zwischen 'Klasse' und 'Nation'", 54.-60.

Zaključno, vidjeli smo, u kratkoj rekonstrukciji ovih stranica, jedno desetljeće koje je za profesionalne jugoslavenske povjesničare bilo vrlo složeno. Početna uporaba sovjetskog uzora izgleda da je imala, u pogledu originalnih historiografskih radova, ograničen utjecaj, dalje reducirana od sukoba s Kominformom 1948. godine. Od onog trenutka jugoslavenski marksizam, i s njim (navodna) marksistička historiografija, počinje i na teorijskom i ideološkom nivou da traži “alternativne”, “nesvrstane” putove. I s obzirom na to treba se iščitati kasnija sklonost jednog dijela Partije prema školi *Anala*, koja je pružila dodirne točke s nekim aspektima tradicije marksističke misli i koja je zato bila potencijalno zanimljiva za obradu jednog “originalnog” jugoslavenskog marksizma.⁵⁰

Uopće, slab je bio odnos između profesionalnih povjesničara i marksizma-lenjinizma, preciznije historijskog materijalizma. I u ovom slučaju mora se primijetiti raskol između nivoa teorije i nivoa prakse. Vidjeli smo da se već iz početka “nova” historiografija trebala sporazumjeti sa stvarnošću i napraviti velike kompromise, na otprilike svim nivoima. S druge strane, teško je podići jednu cijelu novu generaciju povjesničara, kao izraz one alternativne historiografije koja će pretežno ostati među *desideratima* ideologa.

Tako da ni u trenucima najveće kontrole sa strane Partije, ni u fazama okarakteriziranim ideologijom s unitarističkim oznakama, rezultat nije bio jedna ujedinjavajuća historiografija, niti – s rijetkim izuzetcima – dogmatska. Uz djela, autore, ustanove, koji su bili više u slozi s ideološkim i programatskim uputstvima Partije, ostali su u stvari prostori s određenim – ponekad dosta širokim – mogućnostima slobode za akciju. S druge strane, u svakom društvu, štoviše u onim diktatorialnim, problem nije toliko cenzura, koliko tabuizacija (iz koje proizlazi autocensura): ono što je prešućeno – predstavlja problem. Ponekad se šutjelo čak i kada su autoriteti tražili da se priča: tišina može imati mnogo razloga.

Kada su međutim povjesničari govorili, i pisali, nastavljajući svoj posao na klasičnim temama, cenzura je bila relativan problem, koji će se još reducirati u narednim godinama. Osobito od druge polovice 60-ih, dovoljna je bila tek pokoja bilješka kako bi se prošlo rešetom cenzure – a nekoliko fusnota zamišljenih *ad hoc* nisu dovoljne da bi se ocijenio duboki sadržaj djela. U općim terminima i uzimajući u obzir cijelo socijalističko iskustvo, prihvaćanje marksizma je *de facto* bilo dosta slabo u srpskoj historiografiji,⁵¹ kao i u onoj slovenskoj⁵² i hrvatskoj⁵³: radilo se više o “površinskom” marksizmu, tj. pretjerano terminološkom, ne toliko metodološkom niti interpretativnom.

Još jednom koristit ćemo udžbenički primjer. S jedne strane, istina je da se upisuje u naraciju pro-jugoslavenska interpretacija, s marksističkim-lenjinističkim nijansama, npr. kada se naglašava da Narodni sabor 1848. g. u Srijemskim Karlovcima “traži, da se stvori politički savez s Hrvatima na temelju slobode i jednakosti”⁵⁴ ili kada se o banu Jelačiću kaže da je uspio, “poslije krvavog obračuna s bečkim proletarijatom, ugušiti ustanak [u Beču].”⁵⁵ Gleda se sa simpatijom na revoluciju i na “selja[ke, koji] su bili najbuntovniji”⁵⁶ Ali kao pr-

⁵⁰ N. BUDAK, “Post-Socialist Historiography in Croatia”, 142.-143.

⁵¹ P. J. MARKOVIĆ, M. KOVIĆ, N. MILIČEVIĆ, “Developments in Serbian Historiography since 1989”, 279-291.

⁵² Oto LUTHAR, “Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s”, *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 334.-335., 341.-342.; Marta VERGINELLA, “Il peso della storia”, *Qualestoria*, 1/1999., 12.-19.

⁵³ N. BUDAK, “Post-Socialist Historiography in Croatia”, 129.-130.

⁵⁴ O. SALZER, *Povijest: za VII. razr*, 215.

⁵⁵ *Isto*, 200.

⁵⁶ ISTA, *Prošlost i sadašnjost 2. Udžbenik historije za VII razred osnovne škole*, Školska Knjiga, Zagreb 1961., 87.

vo, ne možemo se zaustaviti na nivou retorike, a kao drugo, ovi citati, kao i puno drugih mogućih, nisu sigurno dovoljni da bi se definirao jedan takav udžbenik kao “dogmatski” ili “staljinistički”. Slično, priložiti *hommage*-citate od Marxa, Lenjina, ili Tita, na početku nekog teksta, nije dovoljno da bi se “sovjetiziralo” ili “ideologiziralo” dubinski tekst koji slijedi, niti da bi se osigurao njegov “marksistički” karakter.

Osim toga, umjesno je podsjetiti da je historiografija u marksističkom duhu proizvodila u svojoj svjetskoj bogatoj i artikuliranoj tradiciji ne samo dogmatska djela, nego i visoko vrijedne studije koji su dali važan doprinos disciplini. Zbog toga, uzimajući u obzir činjenicu da su, u drugim socijalističkim zemljama, nacionalne historiografije dobile neku korist od prihvaćanja određene historiografije marksističke inspiracije, što je značilo jasan napredak nauka koja je odlučno proširila svoje istraživačke horizonte na ekonomsku i socijalnu povijest, može se govoriti, u odnosu na Jugoslaviju i djelomično s pravom, o “propuštenim prilikama”.⁵⁷

Metodološka obnova će doći nešto kasnije, samo djelomično, u nekim republikama više nego u nekim drugim. Između 60-ih i 70-ih godina će se otkriti, npr. u Sloveniji, jedna nova socijalna i kulturna povijest, blizu povijesne antropologije.⁵⁸ Otprilike u istim godinama u nekim republikama je krenulo teorijsko-metodološko obnova povijesnih nauka koje su ušle, osobito zahvaljujući Mirjani Gross u Hrvatskoj,⁵⁹ i ličnostima poput Andreja Mitrovića u Srbiji, u uskoj vezi s *Analima* i socijalnom poviješću škole u Bielefeldu.⁶⁰ Ali ovo su bile godine u kojima se dogodila i “renacionalizacija” jugoslavenskih historiografija, uvijek više orijentiranih, iako u različito vrijeme, u različitim oblicima i omjerima u svakoj republici, u nacionalnom i nacionalističkom smislu.

Ako je ovo nastavak priče obrađene na ovim stranicama, možemo tvrditi da se već iz početka primjećuje određeni kontinuitet, epistemološki i metodološki, između razdoblja prije i onoga poslije 1945, koji će trajati do 50-ih godina. Upravo zbog onog kontinuiteta, osoba, metoda i ideja, nastalo je u udžbeničkoj literaturi, osobito o suvremenoj povijesti, jedno stanje blokade koja će trajati jedno desetljeće.

Novorođena država, dakle, mučila se u prvom desetljeću života da nađe svoje povjesničare, koji bi pripovijedali njenu najnoviju povijest, u jugoslavenskim i po mogućnosti socijalističkim terminima, ali istovremeno uz visok profesionalni i znanstveni standard. A ono ne-rečeno, kako se često dešava, kaže nam puno.

⁵⁷ P. J. MARKOVIĆ, M. KOVIĆ, N. MILIČEVIĆ, “Developments in Serbian Historiography since 1989”, 279. Ocjena je, u svojoj radikalnosti, provokativna; u istinu, zamjetan je i u ovom pogledu neki utjecaj marksističkog podrijetla manje ili više u svim jugoslavenskim historiografijama, npr. kroz analizu čija je pažnja bila usmjerena na klasni konflikt i proizvodne odnose.

⁵⁸ O. LUTHAR, “Between Reinterpretation and Revisionism”, 335. i slj.

⁵⁹ Neven BUDAK, “Anali u hrvatskoj historiografiji”, *Zbornik Mirjane Gross. U povodu 75. rođendana*, Zagreb 1999., 459.-466. Usp. intervju s Mirjanom Gross: Stefano PETRUNGARO, “‘Ho voluto sempre esser libera’. Intervista con Mirjana Gross (28.XI.2003)”, *900. Per una storia del tempo presente*, 11/2004., 147.-152.

⁶⁰ Svaka republika ima svoja vremena i različite karakteristike: u NR Srpske, npr, *Anali* su bili recipirani u drugoj polovici 80-ih godina i osobito u 90-im: P. J. MARKOVIĆ, M. KOVIĆ, N. MILIČEVIĆ, “Developments in Serbian Historiography since 1989”, 295.

Rezime

Nakon uspostavljanja druge Jugoslavije odmah je donesena odluka da se stare udžbenike povijesti smjesta povuče iz upotrebe, a u očekivanju izrade kriterija za pisanje novih, zamijenjeni su priručnim nastavnim pomagalima, kojima su se doskora pridružili sovjetski udžbenici prevedeni s ruskog. Učinak je bio od iznimne važnosti: jugoslavenski povjesničari gotovo da ne uzimaju riječ o suvremenoj povijesti. Pričaju, umjesto njih, “zreliji” sovjetski historičari koji uistinu, barem što se tiče udžbenika, o jugoslavenskoj povijesti uopće ne pričaju, jer se bave u tim udžbenicima samo općom svjetskom poviješću.

Korisno je usporediti ovo jugoslovensko iskustvo sa sličnim prošlim “tranzicijama” od jednog političkog sustava do drugog ili od jedne države do druge: kada je bila osnovana prva Jugoslavija, na primjer, udžbenici su bili odmah pripremljeni i ažurirani, tako da je njihov vremenski luk stigao do prave suvremenosti, i isto se desilo kasnije, npr. u NDH, ali ne u. 1945. godini. Bilo je posebno teško da se “kanonizira” jugoslavenska kolektivna povijest, naprotiv, nije se uspjelo to uraditi, ni u školi ni u drugim historiografskim pokušajima s tim ciljem.

Jugoslavenski slučaj se dakle razlikuje od drugih socijalističkih zemalja, gdje su vlasti intervenirale puno radikalnije u reorganizaciji povijesnog čeha. U Jugoslaviji se, međutim, postupilo opreznije i neodlučnije. Može se vidjeti odraz toga i u pomanjkanju pravih udžbenika napisanih od jugoslavenskih autora u prvim poslijeratnim godinama, osobito kada je bilo potrebno obraditi suvremeno razdoblje, tj. prije svega NOB.

Situacija će se mijenjati u toku prve polovice 50-ih godina. Poslije skoro jednog desetljeća pauze, nanovo započinje objavljivanje – skoro redovito svaki desetak godina – pravih školskih udžbenika povijesti, i opće i nacionalne/jugoslavenske, za VII. i VIII. razred osnovne škole kao i za druge vrste škole.

U kratkoj rekonstrukciji ovih stranica, čitalac može promatrati jedno desetljeće koje je za profesionalne jugoslavenske povjesničare bilo vrlo složeno. Početna uporaba sovjetskog uzora izgleda da je imala, u pogledu originalnih historiografskih radova, ograničen utjecaj, dalje reduciran od sukoba s Kominformom 1948. godine. Već iz početka se “nova”, po principu marksistička, historiografija trebala sporazumjeti sa stvarnošću i napraviti velike kompromise, na otprilike svim nivoima. Uz djela, autore, ustanove, koji su bili više u slozi s ideološkim i programatskim uputstvima Partije, ostali su u stvari prostori s određenim – ponekad dosta širokim – mogućnostima slobode za akciju. Kada su profesionalni povjesničari govorili i pisali, nastavljali su svoj posao manje-više s klasičnim metodologijama i na klasičnim temama.

UNO STATO NEONATO IN CERCA DI STORIA (E DI STORICI)

Abstract: Dopo l'istituzione della seconda Jugoslavia fu subito presa la decisione che si ritirassero immediatamente i vecchi manuali di storia in uso, sostituiti, in attesa che venissero elaborati i criteri per la scrittura dei nuovi manuali, con sussidiari e strumenti didattici vari, ai quali si sono presto uniti i manuali sovietici tradotti dal russo. L'effetto fu di enorme portata: gli storici jugoslavi quasi non prendono la parola in relazione alla storia contemporanea. Parlano, al loro posto, i „più maturi“ storici sovietici che, in verità, perlomeno per quanto riguarda i manuali, della storia jugoslava non parlano per nulla, poiché si occupano in quei manuali solo di storia mondiale generale. E' utile confrontare questa esperienza jugoslava con altre simili „transizioni“ del passato da un sistema politico a un altro o da uno Stato a un altro: quando fu fondata la prima Jugoslavia, ad esempio, i testi scolastici furono subito predisposti e aggiornati, così che l'arco temporale coperto si spingeva fino alla piena contemporaneità, e lo stesso accadde successivamente, ad es. con lo Stato Indipendente Croato, ma non nel 1945. Era particolarmente difficile „canonizzare“ la storia collettiva jugoslava, anzi, non si riuscì a farlo, né a scuola né in altri tentativi storiografici con quel fine.

Il caso jugoslavo quindi differisce da quello degli altri Paesi socialisti, dove i governi intervennero molto più radicalmente nella riorganizzazione della corporazione storica. In Jugoslavia, invece, si procedette in modo più cauto e indeciso. Se ne può vedere un riflesso anche nell'assenza di veri e propri manuali scritti da autori jugoslavi nei primi anni postbellici, in modo particolare quand'era necessario elaborare il periodo contemporaneo, vale a dire anzitutto la Lotta di Liberazione Popolare.

La situazione muterà nel corso della prima metà degli anni Cinquanta. Dopo quasi un decennio di pausa, di nuovo riprende la pubblicazione – quasi regolarmente ogni decina di anni – di veri testi scolastici di storia, sia generale sia nazionale/jugoslava, per le classi VII e VIII della scuola dell'obbligo come pure per gli altri ordini scolastici.

Nella breve ricostruzione offerta da questo articolo, il lettore può osservare un decennio che per gli storici di professione jugoslavi fu assai complesso. L'utilizzo iniziale del modello sovietico sembra abbia avuto, rispetto ai lavori storiografici di ricerca originale, un influsso limitato, ulteriormente ridotto dal conflitto con il Cominform del 1948. Già dall'inizio la „nuova“ storiografia, teoricamente marxista, dovette accordarsi con la realtà di fatto e scendere a grandi compromessi, all'incirca ad ogni livello. Affianco alle opere, agli autori, alle istituzioni che erano maggiormente in accordo con le indicazioni ideologiche e programmatiche del Partito, rimanevano in verità spazi con un certo – talvolta assai ampio – margine di libertà d'azione. Quando gli storici di professione parlavano, e scrivevano, continuavano il proprio lavoro più o meno secondo metodologie classiche e su classici temi. Il neonato Stato, quindi, ebbe grandi difficoltà, nel suo primo decennio di vita, a trovare i propri storici, che raccontassero la sua più recente storia, in termini jugoslavi e possibilmente socialisti, ma al contempo con un alto standard professionale e scientifico. E quel non-detto, come spesso accade, ci dice molto.

Parole chiave: storiografia, storia contemporanea, Jugoslavia, marxismo

Literatura

- Anto BABIĆ, *Istorija naroda Jugoslavije*, Sarajevo 1946.
- Neven BUDAK, "Anali u hrvatskoj historiografiji", *Zbornik Mirjane Gross. U povodu 75. rodendana*, Zagreb 1999., 459.-466.
- Neven BUDAK, "Post-socialist Historiography in Croatia since 1990", *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 128.-164.
- Enzo COLLOTTI, "L'Insml e la rete degli istituti associati. Cinquant'anni di vita", *Italia contemporanea*, 2000., br. 219, 181.-192.
- John CONNELLY, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, Chapel Hill 2000.
- Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd, 1988.
- Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918.-1941.*, Beograd 1996.-1997.
- Aleš GABRIČ, "Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952", *Borec*, 43/1991., br. 7-9, 469.-656.
- Wolfgang HÖPKEN, "Der Zweite Weltkrieg in den jugoslawischen und post-jugoslawischen Schulbüchern", *Öl ins Feuer? – Oil on Fire?. Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, (ur. Wolfgang HÖPKEN), Hannover 1996., 159.-177.
- Wolfgang HÖPKEN, "Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung: "Krieg und Revolution" in Jugoslawien 1941-48 im Spiegel von Geschichtswissenschaft und historischer Publizistik", *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, (ur. Eva Schmidt-Hartmann), München 1994., 165.-201.
- Wolfgang HÖPKEN, "Zwischen 'Klasse' und 'Nation': Historiographie und ihre 'Meistererzählungen' in Südosteuropa in der Zeit des Sozialismus (1944-1990)", *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 2/2002., 15.-60.
- Charles JELAVICH, "South Slav Education. Was there Yugoslavism?", *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*, (ur. Norman M. Naimark, Holly Case), Stanford 2003., 93.-115. [hrv. prijevod: *Jugoslavija i njeni povjesničari: razumijevanje balkanskih ratova u 1990-im*, Zagreb 2003.]
- Toni JUDT, *Postwar. A History of Europe since 1945*, London 2005.
- Zoran KANTOLIĆ, "Djelovanje Anketne komisije 1945. u Zagrebu 'Utvrđivanje zločina kulturnom saradnjom sa neprijateljem'", *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2001., br. 1, 41.-74.
- Karl KASER, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien et al 2002.
- Azem KOŽAR, "O nekim aspektima obrazovno-odgojne politike narodnooslobodilačkog pokreta na području Bosne i Hercegovine (1941-1945)", *60 godina od završetka drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945- godine. Zbornik radova*, Sarajevo 2006, 235.-248.
- Pieter LAGROU, "La storia del tempo presente nell'Europa postbellica. Come si sviluppa un nuovo campo disciplinare", *900. Per una storia del tempo presente*, 11/2004., 33.-44.
- Alfredo LAUDIERO, "Le nuove storiografie critiche dei paesi dell'Europa centro-orientale", *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell'est*, (ur. Alfredo LAUDIERO), Napoli 2004.
- Carol S. LILLY, "Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944-48", *Slavic Review. American Quarterly of Russian, Eurasian and East European Studies*, 53/1994., br. 2, 395.-413.

- Oto LUTHAR, "Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s", *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 333.-350.
- Predrag J. MARKOVIĆ, Miloš KOVIĆ, Nataša MILIČEVIĆ, "Developments in Serbian Historiography since 1989", *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, (ur. Ulf Brunnbauer), Münster 2004., 277.-316.
- Hrvoje MATKOVIĆ, "Kritički prikaz dostignuća metodike nastave povijesti u našoj zemlji", *Pouk zgodovine – Иаамаа асмопује – Настава повјести – Иаамаа но асмопуја*, 1/1991., 30.-39.
- Stjepan MATKOVIĆ, "Ocjene Uprave za agitaciju i propagandu KP Hrvatske o povjesničarima na Sveučilištu u Zagrebu do početka 1950-ih", *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, (ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek), Zagreb 2009., 211.-238.
- Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, "Osnivanje i prve godine djelovanja Povijesnog Društva Hrvatske (1947-1955)", *Historijski zbornik*, 61/2008., br. 2, 393.-421.
- Stefano PETRUNGARO, "'Ho voluto sempre essere libera'. Intervista con Mirjana Gross (28. XI.2003)", *900. Per una storia del tempo presente*, 11/2004., 147.-152.
- Stefano PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, Zagreb, 2009.
- Stefano PETRUNGARO, "Socialismi, jugoslavismi, nazionalismi. Sulle storiografie in Jugoslavia (1945-1990)", *Una storia balcanica. Fascismo, comunismo e nazionalismo nella Jugoslavia del Novecento*, (ur. Lorenzo Bertucelli, Mila Orlić), Verona 2008., 152.-173.
- Dijana PLUT, "Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika", *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost. Analiza udžbenika za osnovne škole*, (ur. Ružica Rosandić, Vesna Pešić), Beograd 1994., 11.-37.
- Giovanni PROCACCI, *Revisionismi, nazionalismi e fondamentalismi nei manuali di storia*, Roma-Cagliari 2005.
- Katarina SPEHNJAK, *Javnosti i propaganda Narodna Fronta u politici i u kulturi Hrvatske*, Zagreb 2002.
- Katarina SPEHNJAK, "Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.", *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 1, 73.-99.
- Jaroslav ŠIDAK, "Predgovor", *Historijska čitanka za hrvatsku povijest. I. do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj g. 1848.*, (ur. Jaroslav Šidak), Zagreb 1952.
- Marta VERGINELLA, "Il peso della storia", *Qualestoria*, 1/1999., 9.-34.
- Andrew B. WACHTEL, "How to Use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the 20th Century", *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, (ur. John Lampe, Mark Mazower), New York-Budapest 2003., 131.-153.
- Andrew B. WACHTEL, *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Standford 1998.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

 press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA